

Madách íróasztala

Sztrégován, a kastély egyik öreg almáriumában halála után évtizedekkel még megvolt az a paprikatartó, a palócföld jellegzetes formáival, melyet fiatalkorában ő maga esztergált. A földszinti traktusban egy vasajtó, melynek kovácsolt pántjai inkább emlékeztetnek egy síremlék bejáratára, ez volt a határ, melyen túl egy asztalon nemcsak étkezni, borozni, tarokkozni lehetett, hanem írni, tiszta indítékokból, bizonytalan következményekkel. Ez volt a határ, melyen innen harcias mamákkal, harsány és búskomor kortársakkal és vállracsapdosó barátokkal, szépasszony feleségekkel zajlott annak az előadásnak az épp soron következő képe, melynek elejét már a szereplők, a többiek elfeledték. A rácson túl folyt a visszaforgatás, vágás, törlés, összefoglalás. Egy bolthajtás osztja ketté ezt a „világot“, melynek térségében — bár semmilyen hírügynökség nem jelentette, semmilyen műszer nem jelezte — annak rendje és módja szerint folytak a Madách-féle föld alatti atomrobbantások. A helyiség ablakhoz közelebb eső részében áll az íróasztal, szép, régi bútordarab, rajta a költő kedves könyveivel. Egyikben a Dantonra vonatkozó lap immár örökre be van hajtvva. A fiókokban különböző színű mappákban a kéziratok, művek és jegyzetek. Nincs az emberi művelődésnek olyan ága, melynek nyomára ne akadnánk ezekben a jegyzetekben. Ott a tintatartó, melyet egyszer, oly ritka derűs pillanatában, tréfás kedvében „fekete tengernek“ nevezett el. Ott van ama három lúdtollnak egyike, mellyel az ember tragédiáját írta. Hajlított vaspántokon ringó hintaszék, a régi pipatórium, kemény papírból kivágott, kifestett tánc tánár s az ősök arcképsora a falakon.

Ezekből a kacatokból meg a kilincs tapintásának hűvöséből, az ajtón túl a gazdasági udvarra vezető kapualj huzatából s a kert szagából, nagymama-emlékekből, ezekből — hát ezekből s a kor vidékén, az idő perifériáján született egy nagy szintézis, egyetemes érvényű szózat, ilyen provinciában? A történelmi érzék a legigénytelenebb költői adottság, lapidáris erény. Beteges ébrenlét, semmi más, ingerült reagálás a tanulságokra. A tanulságokra, melyeket óvatosan úgy kell lekottázni, fogalmazni, hogy remete- és énekesnő-kalandja után az emberi létnek, egyaránt érvényes legyen, hiszen mindenütt, mindig ott voltunk rendre. A költő mindig ott volt. Kár, hogy az olvasó nem volt mindig ott — derül ki végül, mikor hódolattal megújítják a centenáriumokat és a lelkeket. A múzeumban, hódolattal, minden ki van állítva, csak a szenvedés nincs. Azt rendszerint halálos ágyán vagy halála után néhány perccel még éppen apró darabokra tudja tépni az ember, s egy finom, fáradt mozdulattal bejti a kandallóba, mondván azok megkönnyebülésével, akik már átélték az alkotás mártíriumát, hogy a költők dolga nem nyafogni és hízelegni, hanem figyelni és figyelmeztetni.

Ki tudja, mire jó ez a szemérem! A fennmaradt sőtartókból, lúdtollakból, pipákból, a megmaradt világból következtetve: hiábavaló. Amit eltitkolna, ugyis nyilvánvaló, Madách is oly messze jutott magától azon az úri sétán, mint azok mind, akiknek személyes sorsukra nem jut idejük vagy inkább elmenekülnek belőle.

Lászlóffy Aladár

Az ember tragédiája: álomtól ébredésig

Sokat és sokféleképpen írtak az emberiség tragikus sorsáról, közvetlenül és átvitt értelemben. Madách műve is kimeríthetetlen forrásként szolgált erre. Embert és művét különböző szempontokból vizsgálták, melyek nem minden esetben adódtak a poéma lényegének mélyebb megértéséből. A valóban nagy művek értelmezése szinte mindig változott az idők folyamán, attól függően is, hogy szerzőik a kor uralkodó kritikájának melyik vonulatához csatlakoztak. Beszéltek Madách romantizmusáról, visszajelző perspektívájú történelem-látásáról, démonizmusáról, luciferizmusáról, titanizmusáról, schopenhaueri ihletésű pesszimizmusáról; próbáltak párhuzamot vonni közte és Milton, Goethe, Byron, Victor Hugo, Lenau, Lermontov vagy Eminescu között — úgyhogy ma ennek az oly változatosan és fáradságos munkával kommentált műnek új megvilágítása túlzásokba vagy ismétlésekbe bocsátkozó szövegmagyarázatnak tűnnék.

Egy napjainkban túlságosan elterjedt divatot szeretnék elsősorban elkerülni: az újraértelmezést és a még fel nem fedett jelentések kutatását. Más szóval azt, hogy személyes értelmezésünk ürügyévé alakítsunk egy elismert művet; nem is magát a művet, inkább azokat a benne felvetett, kétségtelenül nagy kérdéseket, melyekre egy időtálló, bonyolult mű — amilyen a Madách műve is — megpróbál válaszolni. Mintha egy mélységesen eredeti műnek valami más szimbólumrendszerre volna szüksége ahhoz, hogy érthetővé váljék. Mi több, mintha egy másodrendű elképzelés hozzájárulhatna az egyedülálló, megismételhetetlen művészi gondolat kiteljesítéséhez. Nem az értékes, rangos szövegértelmezésekre gondolok itt, nem ezeket kívánom vitatni, de nem hiszem, hogy az értelmezések minden esetben a legmegfelelőbb, legcélravezetőbb módot találták meg egy olyan mű mély és racionális magvának megközelítéséhez, amilyen Az ember tragédiája, hogy azt mutassák fel számunkra és mások számára, ami magában a költő alkotói szándékában lelhető fel: leckét humanizmusból. Egy évszázad távlatából nézve, talán nemzedékeink közös tapasztalatainak értékesítésére s ennek közvetlenebb közlésére van szükség, az eszmélés tapasztalatára, a tudat nagykorúsodására.

Calderón valaha írt egy zseniális szindarabot „az élet álom” témájára, és megértette, hogy az ébredés erkölcsi tanulságlevonást jelent. Az álomról nem mint valótlaniságról, hanem mint az életet helyettesítő, ismétlődő ábrándképek termékeny, alkotó forrásáról Madách többet mondott el: az álomt évezredek és kozmikus távlatokba vetítette, és az emberiség kérlelhetetlen történelem-igényében az újjászületéshez szükséges csírákat fedezte fel. Schopenhauer hatása, melyet oly gyakran emlegetnek a madáchi mű értelmezői, vagy Vico és Herder elméletének méltó alkalmazása, jelentéktelennek tűnik az eredeti vízió megértése szempontjából. Lényegében még a romantikus lélek-

kel egy-lényegű álom sem haladja meg Madách művében a művészi eljárás jelentőségét, s távolról sem tölti be a kor német romantikájára jellemző ismeretelméleti szerepet. Álom és történelem összekeverése az újrafelfedezést, a mélyebb rétegek megértését szolgálja, a szakaszos megismétlődés pedig az ébredést, a tudat gazdagodását. Az ember nem kíváncsiságból fordul a múltja felé, nem azért, hogy többet tudjon, hanem hogy lénye igényének tegyen eleget, mely sorsa megértésének szükségességéből ered. Az ébredés, a tisztánlátás végleges elfogadása — ennek a sorsnak, a lét értelmének, a szenvedés harcának és termékenységének megértésével azonosul:

Élek megint. Érzem, mert szenvedek,
De szenvedésem is édes nekem,
Oly iszonyatos az, megsemmisülni...
Oh! Lucifer! vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan;
Csatázzam újra és boldog leszek.

Madách víziójában az álomból való felébredés fájdalmas és hősiességű játék az emberiség (és az egyén) sorsfordulataihoz; az élet férfias vállalása, a túlvilágra vetített képzeletbeli film megszakítása, lemondás az álom és valóság szintézisének személyes jellegéről. Az ébredés és az elhatározás pillanata a belenyugvó emlékezéssel való szakítást vagy a szolgálatkészre előrevetített jövővel való szakítást jelenti. Ez az óra, hic et nunc, egyedüli alternatívája egy tragikus méretű létnek, melyben viszont a harc az egyedüli igazság és a boldogság egyedüli ígérete. A tudatosság ezen órájában az ember önmagáért küzd. Nem a történelmi tanmeséért, mely csalóka és elvakít, sem egy túlvilági megváltást ígérő mítoszért, hanem saját tetteiért, szenvedéseiért, saját földi drámájáért. Adám felébredése, az emberek földjére való visszatérése a sorsot emberi problémává változtatja, melyet csakis az ember oldhat meg.

Talán sohasem kellett a sors ilyen értésének és értelmezésének ennyire a tudatunkban élnie, mert sohasem volt Madách költői üzenete annyira időszerű, mint ma, amikor az álomba való menekülés, a valóságtól való menekvés nemzedékek jövőjét veszélyeztetheti.

OCTAVIAN FODOR

Kántor Erzsébet fordítása

Új szín a Tragédiához

Nem vagyok illetékes Madách munkásságának elemzésére vagy értelmezésére; erre sem tényanyagom, sem képzettségem nincs. Madách-élményem mindössze két — egymást huszonöt évre követő — színházi előadás és Az ember tragédiája egyszeri olvasása. Itt következő néhány sorom ezért csak egy fizikus észrevételeit tartalmazza.

Madách a fizikusok körében is jól ismert alkotói típust képvisel. Egyesek közöttünk is inkább az elemző munkára hajlamosak, kisebb kört ölelnek fel, s ebben a körben a mélységek feltárására törekednek. Mások a szintézisre hajlamosak, az összefüggéseket keresik egy-egy nagyobb problémakör-

ben. Madách kétségkívül az utóbbi, szintetizáló-filozofikus típus. Módszere példaképpül szolgál nemcsak írók, hanem más területen dolgozók számára is.

Megítélésem szerint Madách reprezentatív műve, Az ember tragédiája ma is időszerű; a ma embere számára ugyancsak tanulságos a régi és új harcának, a bukásnak és felemelkedésnek, az ember és természet örök küzdelmének élményszerű bemutatása. Magunkra ismerünk a szüntelenül jobbra törekvő, elmélgedő, reménykedő, küzdő és „bizva bizó” emberpárban.

Az ember tragédiája tudománytörténeti vonatkozásai szintén figyelemre méltók. A mű — ebből a szempontból vizsgálva — az 1850-es évek emberének tudományos problémáit tükrözi, s azt hiszem, nem tévedés azt mondani, hogy részben ezekből ihletődik. A fizikában ezekben az években a mechanika mellett egy új elméletrendszer jelentkezik, a hőtan. A technikai fejlődés csúcását a hőerőgépek, a gőzgép jelenti; a hőtan egyik megalapozója pedig megfogalmazza a Világegyetem „hőhalál”-elméletét. Madách műve tehát nem véletlenül veti fel az emberiség azóta is kísértő problémáját: pótolni tudjuk-e a lassan kihűlő napot és a kifogyóban levő nyersanyagokat? A Tragédiában e kérdéssel kapcsolatban „kétféle” Madáchot ismerünk meg: a bízakodót („Hogy a napot pótolni megtanuljuk, elég idő tudásunknak”) és a kételkedőt, aki a természet erőinek nagysága láttán olykor megriad, és ezek játék-szerének hiszi az embert.

Madách sejtette ugyan, de nem láthatta előre, hogy a huszadik század forradalmasítani fogja a tudományt és a technikát, s gyökeresen megváltoztatja egész világgépünket. Az elektronika és magfizika korszakában mi már sokkal indokoltabban bízunk az emberiség haladásában, s a rohanó modern világnak — árnyoldalai mellett — jótéteményeit is látjuk. Az árnyoldalak tagadhatatlan létezése is bizonyítja azonban, hogy Madách műve, amelynek természettudományos szemléletével kapcsolatban talán hiányérzetünk támad, filozófiai szempontból semmit sem veszített időszerűségéből.

A ma küzdő és jövőjében bizó ember új szint ír a Tragédiához, amelyben a természet ellenséges erői ellen mind eredményesebben harcoló, a humanitást és az új, igazságosabb emberi kapcsolatokat kereső ember portréját állítja elének.

Gábos Zoltán